



ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0194-3516>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied

Kabul edildi.
Accepted

04/04/2023

26/05/2023



Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Research Paper

Meşrutiyet ve Mütareke Dönemleri Cemiyet Yapılanmalarında Babanlar/Babanzadeler

Babans/Babanzades in Society Structures in the Constitutional and Army Periods

Öz

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte görece bir hürriyet ortamı kendini hissettirmiştir. Bu hürriyet ortamında Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaasının çok sayıda dernek ve cemiyet oluşumuna dâhil oldukları görülmektedir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Babanların/Babanzadelerin de yer aldığı etkin Kürd aile fertleri öncülüğünde Kürd cemiyet yapılanmaları sürecine tanık olunmaktadır. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Babanların en etkin oldukları cemiyetler; İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti ile Kürdistan Teali Cemiyetidir. Yasal statüdeki Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti ile Kürdistan Teali Cemiyeti Kürd cemiyetleri içerisinde ön plana çıkanlardır. Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamayı amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunda Babanlar arasında kimse yoktu. Ancak Babanlar, sonradan genişleyen ve büyüyen cemiyette, cemiyetin teşekkül amacına uygun faaliyet içinde olmuşlardır. Babanlar, II. Meşrutiyet Dönemi yapılanması Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti ile Mütareke Dönemi yapılanması Kürdistan Teali Cemiyetinde ise diğer önde gelen Kürd aileleri ile birlikte kurucu bir rol üstlenmişlerdir. Babanlar, tüm bu mezkûr cemiyetlerde genel olarak Osmanlılık ideolojisi etrafında bir duruş sergilemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Baban Emirliği, Babanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti.

Abstract

The Second Constitutional was declared on July 23, 1908. With the Second Constitutional Monarchy, an atmosphere of relative freedom made itself felt. In this environment of freedom, it is seen that the Muslim subjects of the Ottoman Empire were involved in the formation of many associations and societies. In the first quarter of the XX. century, the process of Kurdish community

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

restructuring is witnessed under the leadership of active Kurdish family members, including Babans/Babanzades. The end of the XIX. century and the beginning of the XX. Century The societies in which Babans were most active in the first quarter of the century; The Committee of Union and Progress, the Society of Kurdish Solidarity and Progress, and the Kurdistan Forward Society. The Kurdish Solidarity and Progress Society and the Kurdistan Forward Society, which have legal status, are the prominent ones among the Kurdish societies. Among the Babans, there was no one in the formation of the Committee of Union and Progress, which aimed to ensure the continuation of the Ottoman Empire. However, in the society that expanded and grew later, they were in action in accordance with the purpose of the formation of the society. Babans, in the II. Constitutional Period organization, the Kurdish Association of Progress and Progress, and the Armistice Period organization, the Kurdistan Forward Society, along with other prominent Kurdish families, assumed a founding role. In all these societies, the Babans generally took a stance around the ideology of Ottomanism.

Key Words: Baban Emirate, Babans, Union and Progress Society, Kurdish Solidarity and Progress Society, Kurdistan Forward Society.

Giriş

1514 yılında Safevî Devleti ile yapılan Çaldıran Savaşı'ndan sonra emirlik, beylik, hanedanlık statüsündeki Kürd teşekkülleri Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Doğu siyasetinde I. Selim'e danışmanlık yapan İdris-i Bidlisî, Kürd teşekküllerinin Osmanlı hâkimiyetini kabul etmelerinde büyük bir rol oynamıştır. İdris-i Bidlisî marifeti ile Osmanlı hâkimiyetini kabul eden emirliklerden biri Babanlardır.¹

Osmanlı Devleti yöneticileri Kürd teşekküllerini bir bütün olarak pasifleştirmektense, onları özerk bir statüde tutarak devamlarını temin etmiştir. Baban Emirliği, Osmanlı Devleti bünyesinde özerk bir statü kazanan teşekküllerdendir. XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar mevcut yapısını devam ettiren Baban Emirliği, Osmanlı Devleti'nin takip ettiği merkezileştirme politikaları doğrultusunda sonlandırılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Baban Emirliği'ne mensup fertler diğer bir deyişle Babanlar, başkent İstanbul'a gelerek Osmanlı bürokrasisinde mühim mevkiiler edindikleri ve özellikle kimi teşekküllerde yer aldıkları bir süreci yaşamışlardır. Bu süreçte Babanların hangi cemiyet yapılanmalarında rol aldığı, nasıl bir yol takip ettikleri önem arz etmektedir.

Babanlar, II. Abdülhamid'e muhalif bir teşekkül olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanı sıra; hilafet ve padişahlık makamına Kürdlerin bağlılığını, Osmanlılık hassasiyetini, Kürdlerin eğitim ve diğer sektörlerde gelişimini önceleyen Kürd Teavün ve Terakki Cemiyetinde rol almışlardır. Babanların rol aldıkları bir diğer önemli teşekkül, kültürel taleplerin dışına çıkarak diplomatik ilişkileri ve faaliyetleri ile zamanla politik bir hüviyet kazanan Kürdistan Teali Cemiyetidir. Babanların mezkûr cemiyetlerdeki üye fertlerine ve bu fertlerin cemiyetlerdeki rollerine, sahip oldukları düşüncelere yer vermek

1 Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3/7 (1968), s. 57-61

bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Tarihsel araştırma yöntemiyle birlikte doküman inceleme usulünün kullanıldığı bu çalışmada, arşiv kaynakları, dönem gazeteleri, döneme tanıklık edenlerin hatıratları ile diğer telif-tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Baban Emirliği ve Babanların Kökeni

Irak'ın Süleymaniye bölgesinde yerleşik ve köklü bir aile olan Babanlar veya Babanzadelerin bu unvanı, Irak'ın kuzeyinde hâkimiyet kurmuş olan Kürd Emirliği/Kürd Hanedanlığı Babanlardan gelmektedir.² Merge (Merce) Hükümdarı Kake Şeyh'in oğlu Faki/Fakih Ahmed³ Baban Emirliği'nin kurucularındandır.⁴ Hatta İran'ın Pişdar bölgesinden olan Faki Ahmed, Baban Emirliği'nin ilk yöneticisi kabul edilmektedir.⁵ Ahmed Cevdet, Baban Ocaklığı'nı ortaya çıkarmanın Faki Ahmed olduğunu ileri sürmektedir.⁶ Muhammed Emin Zeki Beg, XVIII. yüzyılın başlarında Şarbajêr bölgesinde Faki Ahmed'in torunu olan ve Baba Süleyman lakabı ile tanınan Süleyman Bey tarafından Kürd Baban aşiretinin kurulduğunu belirtir.⁷ McDowal'ın "Modern Kürt Tarihi" isimli eserinde, Baba Süleyman'ın aşireti kurarak ismini verdiği belirtilmektedir.⁸ Nitekim emirliğin gerçek kurucusu olarak Baba Süleyman kabul edilmektedir.⁹

Faki Ahmed, kardeşi Hıdır ile birlikte Belbas aşiretinin baskıları sonucunda Pişdar'dan İstanbul'a gitmiştir. Burada Osmanlı ordusuna katılan Faki Ahmed'e, Osmanlı Devleti'ndeki hizmetleri karşılığında Darişmane köyü¹⁰ ile çevresi verilmiştir. Faki Ahmed, bir süre sonra Pişdar'a geri dönmüş, Belbas aşiretini kendi egemenliği altına alarak nüfuzunu genişletmiş ve Pişdar'ın tümünü ele geçirmiştir. Eşi Keyğa'dan¹¹ Han Budak isminde bir erkek çocuğu olmuştur. Han Budak, babasından sonra emirliğin sınırlarını genişleterek Mavet ve Serdeşt dışında, İran'daki Bana nahiyesi ve yakınında bulunan tüm köyleri İhtiyareddin ailesinden

- 2 Kurtuluş Öztürk, *Babanzade Ahmed Naim (1872-1934)*, Türkiye'nin Birikimleri-1 **İlahiyatçılar**, haz., İlke Yayıncılık, İstanbul: 2013, s.31; Fahrettin Gün, *Babanzâde Ahmed Naîm Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, s. 53; Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed Naim*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, s.17.
- 3 Faki Ahmed'in babasının Kake Şeyh olup olmadığı Mehmed Emin Zeki Beg'e göre kesin değildir. Bkz. Mehmed Emin Zeki Bey, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, çev., M. Baban vd., Ankara: Özge Yayınları, 2005, s. 282-283; Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden biri olan Yamulkizade Abdülaziz/Aziz, Faki Ahmed'in babasının ismini Mir Muhammet olarak vermektedir. Bkz. Yamulkizade Abdülaziz, "Kürdistan Tarihinden-Baban Hanedanı", *Jin*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919, s. 1-3.
- 4 Mehmed Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 282-283.
- 5 İbrahim S. Şık, *A'dan Z'ye Kürtler*, İstanbul, Nûbihar Yayınları, 2014, s. 72.
- 6 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul: Sabah Yayınları, s. 457.
- 7 Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, çev., Vahdettin İnce vd., İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015, s. 196.
- 8 David McDowal, *Modern Kürt Tarihi*, çev., Neşenur Domaniç, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004, s. 63.
- 9 Şık, *A'dan Z'ye Kürtler*, s. 72.
- 10 Darişmane, Pizhder (Pişdar) da küçük bir köy olup Babanların eski yerleşim yeri idi. Bkz. James Claudius Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh*, vol. 1, London: 1836, s. 291.
- 11 Keyğa, Rich'in belirtilen eserinde kendisinden İngiliz bakiresi olarak söz edilen Keighan'dır. Keighan, Rich'e aktarılan hikâyeye göre Babanların soyundan geldikleri kişidir. Bkz. James Claudius, Rich. *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh*. vol. 1, London: 1836.

olarak emirliğine katmıştır.¹²

Şehrbazar'ı ele geçiren Mevdu veya Mir Muhammed'in oğlu Süleyman Paşa'ya 1669'da Karaçulan sancağı ihdas edilerek verilmişse de kendisi İran'a kaçmıştır. Süleyman Paşa, 1694-1695 yıllarında İran'ın Erdelan valisi iken Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve Dobruca'daki Babadağı'na sevk edilmiştir. Çirmen (Edirne) mutasarrıflığı da yapan Süleyman Paşa 1703'te Edirne'de ölmüştür. Oğulları Mehmed Han ve Bekir Bey'dir. Süleyman Paşa'nın oğullarına Babanlı ve oğullarına Kuzeydoğu Irak'ta verilen yöreye de Baban¹³ denilmiştir. Baban yörenin ismidir ve ailenin ismi Babanlıdır. Farsçalaştırılmış galatı Babaniler olsa da genel olarak Babanzadeler denilmiştir. Öztuna'ya göre, Baban kelimesi Babadağı'ndan bozmadır ve bu nedenle Türkçedir.¹⁴ İzady, Kürd hanedanlıkları arasında saydığı Babanları Süleymaniyeli Babanlar olarak nitelendirmektedir.¹⁵ Kürdistan hâkimleri içerisinde aşiret ve kabileleri büyük ve kuvvetli olanlar aşiretlerinin adıyla anılmaktadır. Baban da bunlar arasındadır.¹⁶ Nitekim Baban için Kürd aşireti nitelemesi de yapılmaktadır.¹⁷

Babanların kökenleri hakkında Osmanlı öncesi herhangi bir kaynak mevcut değildir. Baban adı, muhtelif Batı kaynaklarında Bebah, Bebbeh veya Bebe olarak geçmektedir.¹⁸ Örneğin Rich'in eserinde Bebbeh tabirine rastlanmaktadır.¹⁹ Diğer taraftan Baban

12 Mehmed Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 283.

13 Yamulkizade Abdülaziz aileye isim olan Baban isminin nereden geldiği hususunda: "... Mir Muhammed'in Feqi Ahmed namında bir oğlu olduğu ve bu oğlunun tâbii buldukları İran Hükümeti'nin açtığı bir muhârebeye Dareşmaneli atlılarla iştirâkinde gösterdiği hidemât ve cesareten, İran hükümdarının makam-ı taltifte 'baba, baba' lafzıyla ser-gerdenin sırtını okşamayı, âilenin bundan sonra lâkabını teşkil ettiği, Süleymaniye Cami-i Kebir Kütüphanesi'nde bulunan el yazma risâlelerden birinde muharrerdir. Tevâtüren de, İranîlerin Ruslarla vukua gelmiş bir muhârebelerinde Feqi Ahmed iştirâk etmiş ve bir Rus prensesini esir etmiş ve bu prensesle teehülü için pederinden istirhâmde bulunduğu sırada pederinin 'baba' diyerek kendine cevab vermesi, âilenin bu isimle yâdını mücib olduğu beyn-el-ekrâd şâyidir." der. Bkz. Yamulkizade Abdülaziz, "Kürdistan Tarihinden-Baban Hanedanı", *Jin*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919, s. 2-3. Yamulkizade'nin anlatımına göre Baban adının kökeni, İran hükümdarının Fakih Ahmed hakkındaki söylemine dayanmaktadır.

14 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, Cilt: 2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 520-522. Yamulkizade Abdülaziz, I. Dünya Savaşı sürecinde kurulan Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinin yayınladığı "Kürdler" isimli eserde Baban isminin Türkçe, Baban ailesinin de Türk olarak geçmesinin doğru olmadığına dair şu açıklamada bulunur: " Ben burada, bu karabet ve ismin nereden geldiğini, herkesten ziyade daha iyi bilmeleri tabii olan muhterem Baban ahfadının bu hususu etraflıca tenvir buyurmalarıyla mufassal bir Şehrezor tarihinin meydana getirilmesine bırakarak, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinin neşrettiği 'Kürdler' nam eserinde, 'Bebe kelimesinin çocuk mânasına gelerek Türkçe olduğu ve bu sebeple sülâlenin Türk olduğuna kuvvetli bir delil teşkil ettiğini', Türkçülük ve Turancılık eserine tevfikân ailenin Türk olduğunu ileriye sürerek İran'dan geldiklerine dair bahsedilmediği garabetini..." Yamulkizade Aziz, "Kürdistan Tarihinden-Baban Hanedanı", *Jin*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919, s. 2.

15 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El Kitabı*, çev. Cemal Atilla, İstanbul: Doz Yayınları, 2013, s. 123.

16 Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, çev., Abdullah Yegin, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2013, s. 67.

17 İsmail Yakıt, "Babanzade Ahmed Naim'in Türkçülere Karşı Yazdığı 'İslâm'da Da'va-yı Kavmiyet' Adlı Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu (7-9 Mayıs 2012)*, ed., Mustafa Özkan vd., İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2013, s. 389.

18 Metin Atmaca, "Baban". *Encyclopaedia of Islam*, c. 3 (Leiden: Brill Publishing, 2021), s. 19.

19 Bebbeh kullanımı için bkz. Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan*.

Emirliği'nin merkezi önceleri Şehrızor'un ve bugünkü Kerkük'ün kuzeyinde bir köy-kasaba olan Qala Çolan/Kale Çolan/Karaçulan idi. 1780'lerin başında Qala Çolan'dan birkaç mil kuzeydeki Malkandi/Milkhindi'ye taşınan Babanlar, burayı merkez edinip Süleymaniye ismini verdiler.²⁰ Baban reislerinden Abdurrahman Paşa 1806, Ahmed Paşa da 1812 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma hareketinde bulunmuştur.²¹ En kudretli dönemini Abdurrahman Paşa (1789-1812) zamanında yaşayan Baban Emirliği, Osmanlı Devleti ile İran ve Bağdat Vilayeti (Kölemenler) arasındaki siyasi ve askerî ilişkilerin şekillenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır.²²

Osmanlı Devleti'nde merkezî otoriteyi yerleştirme politikasına II. Mahmud zamanında başlanmıştır. Balkanlar ve Anadolu'dan sonra Kuzey Irak'ta da merkezîleştirme politikasının uygulanmasına çalışılmıştır. Kürd emirliklerinin 1830'lu yıllardan itibaren askeri kuvvet yardımıyla birer birer zapt edildikleri ve merkezden atanan yöneticilerin idaresine girdikleri görülmektedir. Kolay olmayan bu süreç, ancak Süleymaniye'deki Baban hâkimiyetine son verilmesiyle 1850'de tamamlanabilmiştir.²³

Osmanlı-Safevî sınırındaki diğer Kürd emirliklerine benzer şekilde, Baban Emirliği de Osmanlı topraklarına ilk katıldıkları andan itibaren vergi ve askerlik hizmetinden muaf tutularak, miras hakları tanınmıştır. Uzun bir süre toprakları Bağdat eyaletine bağlı bir sancak olarak sınıflandırılmışsa da Şehrızor'un bir parçası olarak kalmaya devam etmiştir. Baban reislerine bey, paşa gibi unvanların yanı sıra mutasarrıf, beylerbeyi, mirimiran ve sancakbeyi isimleri verilmiştir.²⁴ Baban Emirliği'nin sona ermesiyle Bağdat Valisi Namık Paşa, aile mensuplarına yurtluk ve ocaklık maaşları tahsis etmiştir.²⁵

Süreç içerisinde özdeşleştikleri Süleymaniye kenti ve çevresini merkez edinen Baban Emirliği, I. Süleyman'ın 1534 yılında gerçekleşen Bağdat Seferi'nden başlamak üzere XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti bünyesinde özerkliğini koruyabilmiştir. Nitekim Baban Emirliği'nce kurulan Süleymaniye kenti emirlik nezdinde her zaman önemini korumuştur.²⁶ Baban Emirliği, zamanla Süleymaniye kentinin bütünü ve Kerkük'ün bir bölümünü kapsayan bölge ile özdeşleşmiştir.²⁷

-
- 20 Metin Atmaca, Baban, s. 20; Metin Atmaca, "Resistance to Centralisation in the Ottoman Periphery: the Kurdish Baban and Bohtan Emirates", *Middle Eastern Studies*, 55/4 (2019), s. 86; Şık, A'dan Z'ye Kürtler, s. 72.
- 21 İsmail Yakıt, Babanzade Ahmet Naim'in, s. 389.
- 22 Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1943)", *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, İstanbul: Ordaf Yayınları, 2013, s. 102.
- 23 Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Kuzey Irak'ta Aşiret, Tarikat ve Siyaset", *Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 7 (1999), s. 153.
- 24 Metin Atmaca, Baban, s. 19-20.
- 25 Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde", s. 103.
- 26 Martin Strohmeier, Lale Yalçın Heckmann, *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2014, s. 84; Kaws Kaftan, *Baban, Botan, Soran 19. Yüzyıl Bölgesel Kısa Kürt Tarihi*, çev., Alihan Zerşati, Fuat Cemil, İstanbul: Nüjen Yayınları, 1996, s. 22; C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, Çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, İstanbul: Avesta Yayınları, 2003, s. 27; Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed Naim*, s. 18.
- 27 Edmonds, *Kürtler*, s. 27.

Babanların tarihi ve sosyal seyri açısından önemli dönüm noktalarından birini aile fertlerinin Süleymaniye’yi terk ederek İstanbul ve Bağdat gibi büyük şehirlere yerleşmeye başlamaları oluşturmuştur.²⁸ Feodaliteyle de bağlarını koparan Babanlar, süreç içerisinde seküler kent kültürünü benimsemişlerdir.²⁹ Baban ailesinin Süleymaniye kentinde kırılan nüfuzları ilerleyen dönemde İstanbul’da varlık göstermelerini sağlamıştır.³⁰ Nitekim Baban ailesi mensupları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, devlet tarafından uygulanan bilinçli politikalar sonucunda muhtelif bürokratik görevlerde istihdam edilmişlerdir.³¹

Babanlar, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında nam salan kişiler yetiştirmiştir.³² Bu kişiler, Osmanlı Devleti bünyesinde muhtelif ve hatırı sayılır mevkiler edinmişlerdir. Babanlardan Mustafa Zihni Paşa Bağdat mektupçuluğu; Irak, Yemen, Antalya ve Bolu mutasarrıflıklarında bulunmuş, Adana, Yanya, Hicaz vilayetlerinde de valilik yapmıştır.³³ Mustafa Zihni Paşa’nın oğullarından Ahmed Naim Bey Rüştüye Mektepleri İdaresi Müdürlüğü, Ayan Meclisi üyeliği, Darülfünun Müdürlüğü³⁴; İsmail Hakkı Bey Bağdat Mebusluğu ve Maarif Nazırlığı³⁵; Hüseyin Şükrü Bey Mülkiye Mektebi Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi’ne bağlı Hukuk Fakültesinde ordinaryüs profesörlüğü görevlerini ifa ederken, Süleyman Hikmed Bey Süleymaniye Mebusluğuna seçilmiştir.³⁶ Ayrıca Babanlardan Şerif Paşa Stockholm Osmanlı Sefirliğinde, Kürd Mustafa Paşa Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesi Reisliğinde, Fuad Bey Matbuat Müdürlüğünde bulunmuştur.³⁷

Süleymaniye’de 1919 yılına gelindiğinde hâlâ eski Baban idarecilerinin neslinden gelen çok sayıda insan bulmak mümkünse de zenginliklerinden ve nüfuzlarından söz etmek mümkün değildi.³⁸ Ailenin Irak’ta kalan mensupları Türkiye’de olduğu gibi 1920 sonrası ivme kazanan Kürd milliyetçi hareketi için önemli bir yer tutmazken, ailenin bazı mensupları da Bağdat yönetiminde bakan olarak görev almışlardır. İngiltere karşıtı Kürd milliyetçi hareketi içinde yer aldığından İran Körfezi’ndeki Hinjan Adası’na sürülen Babanzade Cemal Bey, Nuri Sait Paşa başkanlığında 1931 yılında Irak’ta teşekkül edilen kabinede Adalet Bakanlığına tayin edilmiştir. Cemal Bey 1949 yılına kadar çalışma, savunma, maliye, sosyal

28 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 103.

29 Perihan Helvacı, “Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Cihat Baban”, Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2021, s. 4.

30 Cemal Aydın, “Gazeteci, Yazar ve Devlet Adamı Cihad Baban (1911-1984)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022, s. 8.

31 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 103.

32 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 102.

33 Recep Kılıç, “Babanzâde Ahmed Naîm’in Felsefî Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997), s. 299; TBMM, *Tercüme-i Hal*, HT. 1417.1.10.

34 Gün, *Babanzâde Ahmed Naîm*, s. 57-62.

35 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivleri, BOA. İ. DUİT 8/31/1-2, 2 Mart 1911.

36 Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908:1918”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (1976), s. 284; Cihat Baban, “Hocam ve Amcam Şükrü Baban”, Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40/1-4 (1984), s. 6-8; “Üniversite Kadrosu Etrafında”, *Vakit*, 10 Kasım 1933, s. 3.

37 Bilal Altan, “*Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler*”, Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2017, s. 69.

38 Edmonds, *Kürtler*, s. 86.

işler gibi bakanlık görevlerini de icra etmiştir.³⁹ Babanların yönetici ailesine mensup Cemil Sıdkı Zehavi, Darülfünunda müderrislik, Bağdat mebusluğu, Irak Hükûmetinde senatörlük (1925/Âyan Meclisi Üyeliği) yapmıştır.⁴⁰ Ahmed Muhtar Baban da üst düzey bürokratik ve bakanlıklardan sonra 1958 yılında Irak'ta başbakanlık makamına yükselmiştir.⁴¹ Salih Bey, Irak Meclisinde Süleymaniye mebusu idi. Faik Bey, modern Irak'taki Kürd milliyetçi hareketlerine dâhil olmuştur. Babanların Irak'ta kalabilen akrabaları da, yerel liderler olarak belli bir dereceye kadar gücü ellerinde tutmuşlardır. Örneğin Halepçeli Adela Hanım (Caf kabilesinin kadın reisi), İngiliz mandası ve Muhammet Dönemi'nde Süleymaniye ve Kerkük'te çok etkili bir liderdi.⁴²

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Babanlar

1889 yılında teşekkül eden İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin -sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alacak-Osmanlılık çatısı altında halkların birliğini ve gelişmesini temin etme, II. Abdülhamid yönetimine son verme gibi amaçları mevcuttu. İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Jön Türk muhalif hareketinin başlangıçta etnik/kavmiyetçi bir kaygı taşıdığı söylenemez. Türkçülüğü değil, Osmanlı kimliğini temsil ettiklerinden ittihad-ı anasır (unsurların birliği) prensibini benimsemişlerdi.⁴³ Padişaha karşı en önemli muhalefeti temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından Doktor İshak Sukuti ile Malatyalı Doktor Abdullah Cevdet Kürd idi. Bu bağlamda Osmanlı birliğini ve gelişimini talep eden İttihat ve Terakki Cemiyetinde İshak Sukuti, Abdullah Cevdet gibi bazı Kürdler faaliyet yürütmüşlerdir.⁴⁴

Kürdler kimlik olarak kendilerini Osmanlılık ideolojisi içinde değerlendirmişlerdir.⁴⁵ Kürd Baban aile mensupları da Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuşlardır. Merkezîyetçi ve Osmanlıcı bir yaklaşım sergileyen Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem idarecilerinden ve Baban ailesinden Mustafa Zihni Paşa, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçıları desteklese de bazen sahip olduğu kimi düşünceleri ile İttihatçılarla ters düşebilmiştir.⁴⁶ Halifelüğün icmaya dayanması gerektiği düşüncesinden dolayı II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adana valisi iken görevinden alınıp Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Yanya valiliği sırasında da Balkan Savaşları'na girilmemesi gerektiğini öne sürdüğünden gözden düşmüştür.⁴⁷

39 “Yeni Irak Kabinesi Nasıl Teşkil Edildi”, *Vakit*, 26 Kasım 1931, s. 4; Şık, *A'dan Z'ye Kürtler*, s. 72-74.

40 Öztuna, “Devletler ve Hânedanlar”, s. 522; <https://islamansiklopedisi.org.tr/zehavi>.

41 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 103.

42 Atmaca, “Resistance to Centralisation in the Ottoman Periphery”, s. 529.

43 Mehmet Doğan, “Bir Osmanlı Kürdü Babanzâde Ahmed Naim Bey”, *Değirmen Edebiyat ve Düşünce Dergisi*, 24 (2011), s. 76-78.

44 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, çev. Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 46; Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev. Hacasan Yüncü, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013, s. 17-27; Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara: Beybun Yayınları, 1992, s. 65.

45 Ahmad Feroz ve Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler”, s. 248.

46 Perihan Helvacı, “Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Cihat Baban”, s. 15.

47 Aydın Gülan, “Babanzade Mustafa Zihni Paşa ve ‘Tevsi-i Mezuniyet Yahud Kitab-ı İdaremizden Bir Sahife’ Adlı Eseri”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 6 (2011), s. 109.

Mustafa Zihni Paşa'nın oğullarından Süleyman Hikmed Bey, Jön Türk hareketine katılmak üzere genç yaşta Avrupa'ya gitmiştir. İttihatçı kimliği ile bilinen ve II. Abdülhamid'e muhalif olan Süleyman Hikmed Bey, Paris kentinde 1902 yılında tertiplenen Jön Türk Kongresi'ne katılım sağlayanlardan biridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde kendini kabul ettiren Süleyman Hikmed Bey, Cenevre ve Mısır'daki siyasi faaliyetlerinden sonra ülkeye geri gelmiştir.⁴⁸ Süleyman Hikmed Bey'in Paris'te en çok görüştüğü kişilerden biri İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından İbrahim Temo'dur. İbrahim Temo anılarında Süleyman Hikmed Bey'le sıkça görüştüğüne yer vermektedir.⁴⁹ Süleyman Hikmed Bey, Mebusan Meclisinin II. ve III. Dönemlerinde -1912-1918 yılları- İttihat ve Terakki Fırkasından mebusluğa seçilmiştir.⁵⁰

Mustafa Zihni Paşa'nın diğer bir oğlu İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul'da önde gelen sivil temsilcilerindendi.⁵¹ Avukat ve gazeteci kimliğini haiz İsmail Hakkı Bey, 1908 ve 1912 Mebusan Meclisi seçimlerinde İttihat ve Terakki'den önce Bağdat daha sonra Divaniye mebusu seçilmiştir.⁵² İsmail Hakkı Bey, Bağdat mebusu iken Maarif Nazırı olarak atanmıştır.⁵³ İsmail Hakkı Bey, üyesi bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin Osmanlıcı-İslamcı-Türkçü düşünceler arasında savrulduğu süreçte Osmanlı kimliğine samimiyetle bağlı kalmıştır.⁵⁴ Ordu mensubu asker ve subayların siyaset dışı kalması gerektiğini savunan İsmail Hakkı Bey, bu görüşünü üyesi olduğu cemiyet içerisinde ısrarla savunmuş ve benimsetmeye çalışmıştır.⁵⁵ İsmail Hakkı, İttihatçı çevrelerde ileri gelen ve etkili bir kişi olmasına rağmen, cemiyetin iç grubuna katılım sağlamamıştır.⁵⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, İsmail Hakkı için şu sözleri sarf etmektedir:

“İsmail Hakkı, İttihat ve Terakki içinde münevver, Avrupa'yı bilir, okumuş ve daima okuyan, çalışan bir unsur idi. Meşrutiyet'in ilk zamanlarında, gizli bir ihtilal cemiyetinden aşikâr bir siyasi parti haline getirmek safhalarında bulunan İttihat ve Terakki için için buhranlar ve mücadeleler geçirirken Babanzade İsmail Hakkı, nazârî bilgisi ve köklü hissi selimi ile daima itidal tarafında, doğru yol üzerinde idi. Askerlerin siyaset ile uğraşmamaları gayesini cemiyet içinde temin için mücadele eden arkadaşların arasında İsmail Hakkı da başta geliyordu... İlk günlerde İttihat ve Terakki'nin az çok sağlam ve iyi bir yol tutmasını

-
- 48 “Hikmed Baban Dün Vefat Etti”, *Tanin*, 12 Ocak 1946, s. 2. Cihad Baban, “Hocam ve Amcam Şükrü Baban”, s.7; Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 347-348.
- 49 Bülent Demirbaş, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, İstanbul: Arba Yayınları, 1987, s. 157.
- 50 Fevzi Demir, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 353-384). Süleyman Hikmed Bey, Süleymaniye Mebusluğu dışında Mısır Fevkalade Komiserliği Kâtipliği, Şirket-i Hayriye Umum Müdürlüğü görevlerinde de bulunmuştur. Siyaseti terk ettikten sonra kendi işlerine yoğunlaşmaya başlayan Süleyman Hikmed Bey 11 Ocak 1946 yılında vefat etmiştir. Bkz. “Hikmed Baban Dün Vefat Etti”, *Tanin*, 12 Ocak 1946, s. 2; “Hikmed Baban Ruhuna Mevlid”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1950, s. 2; “Vefat”, *Vakit*, 12 Ocak 1946, s. 3.
- 51 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 106.
- 52 Ahmad Feroz ve Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler”, s. 283.
- 53 BOA. İ. DUİT 8/31/1-2, 2 Mart 1911.
- 54 Hüseyin Özdemir, Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Penceresinden İttihad ve Terakki'nin Demokrasi Karnesi, *Millî Mecmua*, 9 (2019), s. 68-74.
- 55 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 113.
- 56 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 207.

teminde onun mütalaaalarının da bir hizmet hissesi olduğunu bilenler pek az kişiden ibaret kaldı... Meşrutiyet ilan edildiği zaman, yeni rejimin icaplarıyla nazari olarak en iyi hazırlanmış şahsiyetlerden idi. Babanzade İsmail Hakkı yalnız İttihat ve Terakki teşkilatı içinde, yalnız Tanin sütunlarında değil, Meclis-i Mebusan komisyonlarında ve kürsüsünde de memlekete karşı vazifesini yapmıştır. O, daima en açık, en hürriyetperver, memleket için en hayırlı davaların müdafii olurdu... ”⁵⁷

Daha ziyade Mütareke Dönemi’nde isminden söz ettirecek olan Ahmed Hamdi Bey de İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcilerindendi.⁵⁸ Diğer bir Baban aile mensubu Ahmed Naim, Mebusan Meclisinin 1912-1918 yıllarına denk düşen II. ve III. dönemlerinde İttihat ve Terakki Fırkasından Basra mebusu seçilmiştir⁵⁹ Ahmed Naim, II. Abdülhamid’in takip ettiği politikanın devleti yıkılışa sürüklediği kanaatindeydi. Meşrutiyet’in ilanını sevinçle karşılamışsa da kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası açılmıştır.⁶⁰ Cemiyete yakınlığı düşünce boyutundan çok dönemin siyasi iktidarı karşısındaki duruşla ilgilidir. Zaten II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra dostu Mehmed Akif’le birlikte cemiyetten ayrılmış ve İslamcılık hareketine katılmıştır. Bu akımın yayın organlarından olan Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde hadis, milliyetçilik, kadın, fıkıh usulü gibi konularda yazılar yazmıştır.⁶¹

Ahmed Naim Bey, şeriatın kavmiyet davasını reddettiğini vurgulamıştır.⁶² Milliyetçilik kavramını İslam geleneğindeki asabiye kavramı üzerinden anlamlandırmaya çalışan Ahmed Naim Bey, milliyetçilik denen fikrin İslam’a ters olduğunu ve Osmanlı’nın başına bela olacağını söylemiştir. Kur’an’ın ırkı, kavmi değil takvayı esas kıstas olarak bellediğini belirtmiş ve bu türden düşüncelerin hazırlanmış bir biçimde ve bu haliyle tartışılmasının Osmanlı’yı felakete sürükleyeceğini ileri sürmüştür. Çünkü bu milliyetçilik denen belanın, bir kavmiyet mozaiği teşkil eden Osmanlı’nın zararına olarak cereyan edeceğini görmüştür.⁶³ Ahmed Naim Bey, din ve devlet birlikteliği açısından da Türkçülüğü Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına yol açacak bir anlayış olarak nitelemektedir.⁶⁴

II. Meşrutiyet’in ilanının üzerinden çok geçmeden Babanlardan bir kısmının da katılım sağladığı, ilk dönem Kürd örgütlenmesinde temel denilebilecek oluşumu ifade eden Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur.⁶⁵ Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti, esasında

-
- 57 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, haz. Göktürk Ömer Çakır, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2019, s. 203-205.
- 58 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 106.
- 59 Ahmad Feroz ve Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler”, s. 282.
- 60 Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, haz. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, s. 215-217.
- 61 Hüseyin Hansu, “Babanzâde Ahmet Naim (1872-1934) ve Sırat-ı Müstakim Mecmuasındaki Hadis Tercümeleleri, “İslam’ı Uyandırmak” *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lüffi Sunar, İlmî Etüdler Derneği, 2018, s. 106.
- 62 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 108.
- 63 Mehmet Doğan, “Bir Osmanlı Kürdü”, s. 85.
- 64 Orhan Keskintaş, “II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılarının Milliyetçilik Tartışması: Babanzade Ahmet Naim Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2020), 147.
- 65 Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 47.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte oluşan hürriyet ortamı içinde, siyasi ve sosyo-kültürel açılardan toplumsal gelişmeyi amaçlayarak kurulan çok sayıdaki cemiyetten birisiydi.⁶⁶ Cemiyetin nizamnamesinde teşekkül tarihi 19 Eylül 1908, merkezi Veznecilerde Daire-i Mahsusa olarak belirtilmiştir. Cemiyetin amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanmaktadır:

“Ahkâm-ı celile-i İslâmiyyeye muvafık ve saâdet-i milletle selâmet-i vatani mütekeffil olan Kanûn-ı Esâsî'nin kavâid-i muhassenâtını bu hakayika vâkıf olmayan birtakım Kürdlere tefhîm ve Osmanlılık sıfât-ı mübeccelesini dâimâ muhâfaza ile beraber din ve devletin yegâne medâr-ı terakki ve hayâtı bulunan usûl-ı meşrûtiyyet ve meşveret muhâfaza ve idâme edildikçe makam-ı hilâfet-i kübrâ ve saltanat-ı uzmâya Kürdlerin revâbit-ı vesîkasını teşyîd eylemek ve vatan-dâşları olan Ermeni ve Nasturi ve akvâm-ı sâire-i Osmaniyye ile hüsn-i imtizâc ve muâşeretlerini bir kat daha takviye ve tezyîd ve kabâil ve aşâir arasındaki bazı gûna münâferet ve ihtilâf-ı izâle cümlesinin bir merkez-i meşrû-i ittihâda hemdest-i terakki olmaları esbâbını te'mîn ve maârif ve sanâyi' ve ticâret ve zirâatı neşr-ü tevsî etmek makasîd-i esâsiyyesi üzerine Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti nâmıyla bir cemiyet-i hayriyye teessüs edilmiştir.”⁶⁷

Nizamnamedeki vurgular dikkate alındığında hilafet ve padişahlık makamına Kürdlerin bağlılığının, Osmanlılık hassasiyetinin, Kürdlerin eğitim ve diğer sektörlerdeki gelişiminin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.⁶⁸ Kürd sosyo-kültürel derneklerinin ilk teşekküllerinden biri olan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürdlerin yaşamlarını iyileştirme ve hükûmetin dikkatini Kürdlerin sorunlarına çekme işlevi üstlense de Kürdler için özel siyasi haklar talep etmemiştir.⁶⁹

Kürd Teavün ve Terakki Cemiyetinin yayın organı Kürd Teavün ve Terakki gazetesidir. Gazete ruhsatı için cemiyet adına Müftüzade Reşit Efendi görevlendirilmiştir. İlgili makamlardan ruhsat alındıktan sonra gazetenin ilk sayısı 5 Aralık 1908'de çıkmıştır.⁷⁰ Osmanlı ümmetçiliğinin hâkim olduğu Kürd Teavün ve Terakki gazetesinde İsmail Hakkı Bey:

“Nehr-i cûşan ve bereketnişân-ı İslâmiyyet'in en âbdâr ve en câvidânî bir ayağını kütle-i muazzama-i Osmaniyye'nin en müstahkem ve en raşin bir burc ve istihkâmını teşkîl eden bu kavm-i pâk ve nezîh her şeyden evvel İslâm'dır. Andan sonra sebab-i hayât-ı ümem ve bâdî-yi saâdet-i âlem olan usûl-ı meşrûtiyyet dâiresinde hâlis ve bîğill ü gıışş bir Osmanlıdır ve derece-i sâlisede Kürddür...”⁷¹

diyerek önceliği Kürdlerin İslami kimliğine verirken, Osmanlılık hüviyetini ikinci, Kürd kimliğini ise üçüncü derecede ele almaktaydı. Bu yönüyle İsmail Hakkı, dönemin

66 Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde”, s. 110.

67 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 435.

68 Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 48.

69 Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan İstanbul: Kitapyayınevi, 2009, s. 102-104.

70 BOA, DH. MKT. 2640/75/1-2, 26 Ekim 1908; Babanzâde İsmail Hakkı, “Kürdler ve Kürdistan,” *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 5 Aralık 1908, s. 3.

71 Babanzâde İsmail Hakkı, “Kürdler ve Kürdistan,” *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 5 Aralık 1908, s. 3.

geçerli ideolojisine karşılık gelen Osmanlılıkla özdeşleşen bir Osmanlı aydını kimliği sergiliyordu.⁷²

Mütareke Dönemi'nde Babanlar

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra oluşan ortam, II. Meşrutiyet Dönemi'nde olduğu gibi cemiyet kurma faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. Farklı amaçlarla teşekkül eden cemiyetlerin dönemin politik atmosferinin şekillenmesindeki etkilerinden söz etmek mümkündür. Mütareke Dönemi'nin sosyal ve politik meseleleri, muhtelif partilerin ve cemiyetlerin programlarına yön verecek boyuttadır. Devletin geleceğine dair endişe, sadece siyasi partileri değil heyetleri, cemiyetleri de büyük ölçüde ilgilendirmiştir. Bu yapılar, kendilerini genel seçimlere katılıp katılmamaya karar verecek ölçüde siyasallaşmış görmekteydiler.⁷³

İttihat ve Terakki Cemiyetinin teşekkülünden Birinci Dünya Savaşı'nın nihayetine kadar İstanbul'daki Kürd örgütsel yapılanmalarında yer alan Kürd aydınları ile ileri gelenlerinin Kürd coğrafyasına ilişkin kültürel, sosyal, ekonomik kalkınma talepleri söz konusuydu. Kürdlerin kendi kimliklerinin bilincine Osmanlılık çatısı altında varmalarını arzuları bulunmaktaydı. Diğer bir deyişle, XX. yüzyılın başlarındaki Kürd örgütsel yapılanmalarının Osmanlılık kimliğine eklenen veya bu kimlikle bütünleşen Kürd etnik kimlik bilincini geliştirici kültürel çalışmaları ayrılıkçı argümanlar taşımaktan uzaktır. Zayıf yapıda olsa da milliyetçi motivasyonların Kürd aydınlarının sınırlı bir kesimi arasında kendisini hissettirmesinde İttihatçıların ve benimsedikleri Türkçülük akımının ve getirisi millî kimlik inşasının dolaylı tesirinden söz edilebilir. Nihayetinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlılıktan Türkleştirmeye dönüşen yapısının güç kazanması, Mütareke Dönemi'nde Kürdistan Teali Cemiyetinin kurulmasında ve milliyetçi söyleminin ortaya çıkmasındaki etkenlerden biri olmuştur.⁷⁴

Kürdistan Teali Cemiyeti, kuruluş bildirisini 17 Aralık 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine vererek yasal statü kazanma sürecini başlatmıştır. Dâhiliye Nezaretince de 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı kararla cemiyete onay verilmiş ve Kürdistan Teali Cemiyetinin teşekkülü kesinlik kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası teşekkül eden Kürdistan Teali Cemiyetinin üye yapılanmasında Babanların da rolü azımsanmayacak düzeydeydi.⁷⁵ Kürdistan Teali Cemiyetinin Baban üyelerinden Yamulkizade Abdülaziz'in Kürdistan Teali Cemiyetinin teşekkülünden duyduğu memnuniyeti, 28 Aralık 1918'de Nişantaşı'ndan Jîn'e yolladığı "*Girdî Seywan*" başlıklı yazısından anlaşılmaktadır. Yamulkizade Abdülaziz: "*... Artık Kürd'ü, Kürdistan'ı düşünecek, İstanbul makarr-ı hilâfette büyük bir cemiyet meydana geldiğini, daha başka ve mühimm teşebbüslere başlandığını görüyorum.*"⁷⁶ demiştir.

Mütareke Dönemi'nde Babanların daha ziyade Kürdistan Teali Cemiyetinde aktif rol

72 Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde", s. 110-111.

73 Zekâi Güner, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 239.

74 Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 42-54

75 Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 59-64

76 Yamulkizade Abdülaziz, "*Girdî Seywan*" *Jîn*, Sayı: 8, 9 Ocak 1919, s. 10.

aldıkları görülmektedir. Cemiyet bünyesinde Hüseyin Şükrü Bey kurucu üye olup cemiyet genel kâtipliği görevinde bulunmuştur. Mustafa Zihni Paşa kurucu üye ve ikinci reistir. Süleyman Hikmed Bey kurucu üyedir. Çankırı ve Sinop Mutasarrıflığı görevinde bulunan Mahmud Bey kurucu üyedir. Yamulkizade Abdülaziz Bey kurucu üye olup cemiyette kâtiplik yapmıştır. Ahmed Hamdi Paşa faal üyedir. Reşid Bey, Jîn yazarlarından Emin Fevzi Bey ve Necmeddin Hüseyin Bey de yine Babanlardan olup cemiyete üye idiler.⁷⁷

Babanlar, Mütareke Dönemi'nde Kürdistan Teali Cemiyeti dışında, bu cemiyetin bağlı teşekküllerinde ve hatta cemiyetten bağımsız diğer kimi cemiyet ya da fırkalarda da faaliyette bulunmuşlardır. Bu bağlamda Süleyman Hikmed Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin son kongresini gerçekleştirenlerden bazılarının 1918 yılının Kasım ayında teşekkül ettikleri Teceddüd Fırkasının üyelerinden birisiydi.⁷⁸ Ayrıca Mütareke sırasında Tercüman gazetesini çıkarmıştır.⁷⁹ Ahmed Hamdi Paşa, İngiliz Muhipleri Cemiyetine üye idi. Ahmed Hamdi Paşa'nın İngiliz Muhipleri Cemiyetine üye ve cemiyette önemli bir konumda olduğu Alemdâr gazetesindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. İdare heyetinin seçilebilmesi adına Cemiyet üyelerinin merkeze çağrıldığı ilanda "Ahmed Hamdi Paşa Erkân-ı Harbiyye Mirlivalarından" ibaresi geçmektedir. 24 Mayıs'ta yapılan toplantıda oluşturulan idare heyetinde Ahmed Hamdi Paşa ikinci başkan olarak seçilmiştir.⁸⁰ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından ve Kürdistan Teali Cemiyetinin yasal hüviyet kazanmasından önce, 22 Ekim 1918'de teşekkül eden Radikal Avam Fırkasının teşekkülünde Yamulkizade Abdülaziz de aktif rol oynamıştır.⁸¹ Kürdistan Teali Cemiyetinin bağlı teşekküllerinden Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyetinin idare heyetinde Babanzade Necmeddin Bey reis, Yamulkizade Abdülaziz ise üye konumunda bulunmaktaydı.⁸²

Kürdistan Teali Cemiyetinin Mütareke Dönemi'ndeki faaliyetleri sırasında, Baban ailesi mensuplarının farklı şekillerde gündem oluşturduklarından söz edilebilir. Nitekim Ahmed Hamdi Paşa'nın Şeyh Mahmud'un Irak'ta teşekkül ettiği oluşumda, Şeyh Mahmud'un yerine geçirilmek istenen kişilerden biri olduğu görülmektedir. Şöyle ki 19 Mayıs 1919'da İngiltere'ye karşı ayaklanan Şeyh Mahmud, 9 Haziran'da yakalanıp 27 Temmuz'da da idama mahkûm edilmesine karşın Hindistan'a sürülmüştür.⁸³ Şeyh Mahmud'un sürgün edilmesinden sonra yerine Seyyid Taha ya da Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi Ahmed Hamdi Paşa getirilmek istenmiştir. Ancak Seyyid Taha'nın bazı koşullar öne sürmesi, Ahmed Hamdi Paşa'nın da uygun görülmemesi üzerine atamadan vazgeçilmiştir.⁸⁴

77 Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 301-318.

78 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.112; Ahmet Bedevi Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", s.747; "Hikmed Baban Dün Vefat Etti", *Tanin*, 12 Ocak 1946.

79 "Hikmed Baban Dün Vefat Etti", *Tanin*, 12 Ocak 1946.

80 "İngiliz Muhibleri Cemiyetinden", *Alemdâr*, 23 Mayıs 1919, s. 2; "İngiliz Muhibleri Cemiyeti", *Alemdâr*, 25 Mayıs 1919, s. 2.

81 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 2, s. 105-106.

82 BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

83 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 8.

84 Refik Hilmi, *Anılar*, İstanbul: Nûjen Yayıncılık, 1995, s. 59-60.

Ahmed Hamdi Paşa, temas kurduğu İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un kendisine:

“Abdülkadir’le ötekiler, aşîretleri herhangi bir Bolşevik saldırganlığına karşı mukabelede bulunmaya kışkırtmaları için onlara, Musul’a gitmeye izin verilmesini dilemişti... Bu konudaki genel görüşüm şudur: Etkili olan ve İngiliz yönetimi ile işbirliği yapmak isteyen Abdülkadir, tüm cesaretini yitirmiştir. Bedirhanlar hâlâ heveslidir, ama İngiltere’den başka yardımcıları arıyorlar; Babanzâdelere ise Türk yanlısıdırlar... Arada sırada yerel unsurlar ortaya çıkarak, Bolşevizm’e ve Kemalizm’e karşı çıkarak Kürdlerin kullanılmasını önerirler.”

dediğini aktarmaktadır.⁸⁵ Ahmed Hamdi Paşa'nın Rumbold'dan aktardıkları esasında Kürdistan Teali Cemiyetinin etkin kurucu ailelerinin siyasi çizgide birbirinden ne kadar ayrıştığını göstermektedir.⁸⁶

İstanbul Hükûmetinin başında bulunan Damat Ferit Paşa, 1919 yılının Temmuz-Ekim sürecini kapsayan üçüncü sadaretinin son günlerinde, Kürdlerden özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı ve yönettiği Anadolu Hareketi'nin gelişmesini engellemek için yararlanmak istemiştir. Robeck'in Bağdat'a gönderdiği 1 Ekim 1919 tarihli telgrafa göre, Damat Ferit Paşa, Diyarbakir gibi önemli bazı Kürd merkezlerine Kürd eşrafından valiler atamak suretiyle hem asayişini koruyacağı hem de Kürdlerin Anadolu Hareketi'ne katılmalarını önleyeceği düşüncesindeydi. Atama için ismi geçenlerden biri Mustafa Zihni Paşa idi. Komiser Wilson'dan gelen cevapta, sadrazamın önerisinin hükûmet tarafından desteklenmesi ve hükûmet değişikliği olursa İstanbul'la daha kolay geçinebileceği için Mustafa Zihni Paşa'nın tercih edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁷

İstanbul'da Amerikan Konsolosluğu'nda parti, dernek, cemaat ve basın temsilcilerini dinlemek amaçlı King-Crane Heyeti diye de bilinen Amerikan Araştırma Komisyonu oluşturulmuştur. Araştırma Komisyonu'nun görüştüğü kesimlerden biri Kürdistan Teali Cemiyeti idi. Komisyonun Kürd sorununu olgunlukla karşılayacağı ve ilgili makamlara arz edeceği beklentisi hâkim olmuştur.⁸⁸ 1919 Ağustos başında Kürdistan Teali Cemiyetini temsilen Araştırma Komisyonu ile Seyyid Abdülkadir, Doktor Şükrü Mehmed, Sabık Polis Müdürü Halil dışında görüşmede bulunanlardan biri Babanlardan Hüseyin Şükrü Bey'dir. Kürdistan Teali Cemiyeti heyeti, Vilayat-ı Sitte'de müstakil Ermenistan hükûmeti teşkili sorunu ile alakadar olan komisyona; şark vilayetlerinde ekseriyetin Kürdlerde bulunduğu, şark vilayetlerinin teşkil edilecek Ermenistan'a ilhakına kesinlikle izin vermeyeceklerine ilişkin bir muhtıra sunmuşlardır.⁸⁹

Kürdistan Teali Cemiyetinin faaliyetleri karşısında muhalif bir tutum sergileyen kimi Baban aile mensupları mevcuttu. Babanzade ailesinden ve Meclis-i Âyan üyesi Ahmed

85 Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012, s. 202.

86 Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 226.

87 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 526.

88 “Karayin Cenablarına”, *Kürdistan*, 13 (1919), s. 104.

89 “Amerika Hey’et-i Tahkikiyesi Nezdinde”, *Türkçe İstanbul*, 5 Ağustos 1919, s. 1; “Amerika Hey’eti Nezdinde Kürd Teâlî Cemiyeti”, *Zaman*, 5 Ağustos 1919, s. 1; “Amerika Sefârethânesinde İstimâ Olunanlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Ağustos 1919, s. 1.

Naim, Meclis-i Âyanın 1 Mart 1920 tarihli oturumunda, Kürdistan Teali Cemiyetini ve Şerif Paşa'nın I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşması görüşmeleri sürecindeki temsiliyetini eleştirmektedir. İstanbul Hükümetini İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında soruşturma açmaya çağıran Ahmed Naim Bey'e göre Kürdistan Teali Cemiyeti, Şerif Paşa'yı kendi şahısları namına vekil tayin edebilseler dahi Kürdler namına böyle bir yetkiyi haiz bulunmamaktadır. Şerif Paşa'yı eleştiren Ahmed Naim Bey, Şerif Paşa'ya ve temsiliyetine dair şu tenkitlerde bulunmaktadır:

“Şerif [Paşa] ile Nubar arasında bir itilâf akdedildiğini gazetelerde gördüm, fevkal-âde hayret ettim. Şerif [Paşa] Kürdler nâmına söz söylemeye salâhiyettar değildir... Şerif Paşa'nın Kürdlükle hiç alâkası yoktur, anası babası Kürd ise de kendisi o kadar alâkadar değildir, Kürd lisânından bir kelime bilmez. Terbiyesi Türklük ve Kürdlüğe gayrı-mütenâsibdir. Zaten şöhret aldığı unvân da Boşerif'tir; babasının kendisine verdiği unvân da budur. Buradaki Kürd Kulübü'nün Şerif [Paşa] ya böyle bir salâhiyyet verdiği iddiâ olunuyor, yalandır. O kulübden hiç kimse ona bu salâhiyyeti vermemiştir.”⁹⁰

Babanlardan Musul vilayetine bağlı Raniye kazası Mal Müdürü M. Şefik Bey de Kürdlerin birliğine ve İslam camiasına zarar verecek her türlü teşebbüsü nefretle karşıladıklarını ifade etmektedir.⁹¹ Süleyman Hikmed Bey, Süleymaniye bölgesinde yaşayanların Osmanlı topraklarına katılmayı arzu ettiklerini ve bir Ermenistan devletinin kurulmasının kendileri için felaket olacağını belirtmiştir.⁹²

20 Kasım 1919'da, Kürdistan Teali Cemiyeti temsilcisi Şerif Paşa ile Ermeni temsilci Bogos Nubar Paşa arasında Paris'te bir tür ittifakı öngören Kürd-Ermeni Antlaşması imzalanmıştır. Ortak muhtıraya göre menfaatleri ortak olan Kürdler ve Ermeniler, bağımsızlıklarını sağlamak hususunda amaç birliği ederek, birleşik Ermenistan ve bir Kürdistan teşekkülüne çalışmak üzere anlaşmışlardır. İki millete ait sınırların nereleri kapsayacağı belirtilmeyip sonradan Barış Konferansı'nca çizilmesi kararlaştırılmıştır.⁹³ Kürdlerin protestolarına maruz kalan Şerif-Nubar itilafının Meclis-i Âyanda müzakere edilmesi üzerine, Ahmed Naim Bey görüşünü beyan ederek şunları söylemiştir:

“... Dünya yüzünde yaşayan ne kadar Kürd varsa – belki müstesnâları olur, server heva bazı kimseler bulunur- bu itilâfi kat'iyen kabul etmezler. Kürd kavmi Hazreti Fârûk zamanında câmia-i İslâmiyye'ye girmiş ve o zamandan beri İslâm'ın kılıcı ve kalkanı olmuştur... Bin seneden beri Türklerle Kürdler kardeş olmuşlar ve bir batında doğan kardeşler gibi yaşamışlardır. Binaenaleyh bunlar birbirinden ayrılırsa ikisi de mahv olur.”⁹⁴

Kürd-Ermeni Antlaşması'nı; Tunaya'nın Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden Hüseyin Şükrü Babanla yaptığı bir görüşmede, Hüseyin Şükrü Bey'in kendisine Osmanlı hükümetlerinden Damat Ferit ile Ali Rıza Paşa'nın, Kürdistan Teali Cemiyeti temsiliyetinde Kürdlere Osmanlı koruyuculuğu altında tam bir özerklik vaadinde bulduklarını, Seyyid Abdülkadir'in Hohlerle yaptığı bir görüşmeye dayanarak aktardığını bildirmesi teyit

90 “Kürdler Câmia-yı Osmaniyyeden Ayrılamaz”, *İleri*, 3 Mart 1920, s. 4.

91 “Kürdlerin Sadâkati”, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1920, s. 1.

92 Harry N. Howard, *The King-Crane Commission*, Beyrut, 1963, s. 173.

93 “Şerif-Nubar İtilâfi”, *İkdâm*, 20 Şubat 1920, s. 1.

94 “Kürdler Camia-yı Osmaniyyeden Ayrılamaz,” *İleri*, 3 Mart 1920, s. 4.

etmektedir.⁹⁵ Kürdistan Teali Cemiyetinin Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında yapılan antlaşmayı onaylaması, Babanların Cemiyetten ayrılmasına yol açmıştır.⁹⁶

Baban aile mensuplarının Kürdlerin kim olduğu ve yaşadıkları coğrafyanın nereleri kapsadığı hususunda açıklamaları mevcuttur. Misal olarak Jîn, Kürdistan yazarı ve Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi Babanlı Emin Fevzi Bey, Ksenophon'un; Diyarbakir, Harput ve emsali yerlerde "Kürdüh" diye isimlendirdiği bir kavme mensup ahaliye rastladığını beyan etmesine değinerek Kürdüh olarak zikrettiği kavmin Kürdlerin kendisi olduğu sonucuna varmaktadır. Emin Fevzi Bey, Kürdistan'ın coğrafi sınırları mevzusunda Medlerin hüküm sürdüğü bölgeleri kıstas alıp değerlendirme yapmıştır. Eski Yunan tarihçi ve coğrafyacılıklarının Medya diye adlandırdığı bölge; batıda Asur, şarkta Horasan, kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Huzistan-Basra havalisi ve Fars memleketleri ile çevrilidir. Emin Fevzi Bey'e göre ahalisini Kürdlerin oluşturduğu ve Kürdistan diye isimlendirilen yer, sınırları tarif edilen Medya ülkesinden ibarettir. Yine;

"Kürdistan kıt'asının ahâlîsi Kürd olmakla beraber Kürdlerin umûmini ihâta etmemiştir. Çünkü Kürdler yalnız o kıt'ada mahsûr kalmış bir miktarı kalileden ibâret olmayıp Şam ve Haleb cihetlerinde, Anadolu'nun ve İran'ın hemen her tarafında, Mâverâ-i Kafkasya'da, Horasan'da, Afganistan'da bile birçok Kürd aşîretleri mevcûddur." açıklamasında bulunan Emin Fevzi Bey, Kürd nüfusunun ne kadar olduğuna yer vermemiş daha ziyade nüfusun coğrafi bir dağılımını yapmıştır. Emin Fevzi Bey'e göre Kürdistan'ı teşkil eden Vilayat-ı Şarkiye nüfusunun ekseriyetini Kürdler oluşturmaktadır.⁹⁷

Sonuç

Babanlar, geleneksel hanedanlık yapısını haiz bir aile hüviyeti taşımıştır. Babanların kökenlerine dair net bir veri mevcut değildir. Kökenleri tartışmalı Baban Emirliği'nin kurucusu Faki Ahmed olarak kabul edilse de emirliğin esas hüviyetini kazanması Baba Süleyman/Süleyman Bey zamanına rastlamıştır. Baban Emirliği, Faki Ahmed'in soyundan gelenlerce özerk bir yapıda idare edilmiş olup bu statüsünü Osmanlı Devleti zamanında devam ettirmiştir. Merkezîyetçi politika uygulamaları sonucunda XIX. yüzyıl ortalarında Baban Emirliği yıkılmış olsa da Baban Hanedanlığına mensup fertlerin Osmanlı Devleti ile bağı, özellikle bürokratik sahada aldıkları görevlerle devam etmiş ve süreklilik arz etmiştir.

Babanlar, kalkışmaları ve cemiyet yapılanmalarını da içeren aktif Kürd hareketleri içerisinde önde gelen Kürd ailelerinden Bedirhaniler ve Şemdinanlar gibi yer almışlardır. Babanlar, devlet kademelerinde olduğu kadar gerek II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerekse Milli Mücadele Dönemi'nde kurulan cemiyetlere ve fırkalara katılım sağlayarak bu yapılarda etkin bir rol üstlenme çabası içinde olmuşlardır. Baban ailesine mensup fertlerden bazılarının ilk katılım sağladıkları cemiyet de İttihat ve Terakki Cemiyetidir. XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki yapılanmaların teşekküllerinde ya da faaliyetlerinde görev almalarında İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde edindikleri deneyimin etkisi söz konusudur.

95 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 2, s.201.

96 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 99.

97 Emin Fevzi, "Bedbaht Kürdistan", *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919, s. 103-104.

Babanlar, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde teşekkül eden Kürd cemiyetlerine ve diğer oluşumlara katılımlarında milliyetçi bir boyut taşıyan kimlik bilinci ile hareket ettikleri söylenemez. Babanlar, Osmanlı birliğini esas alan düşüncelere sahip olmuşlar ve sahip oldukları düşüncelerini özellikle Kürdistan Teali Cemiyetinin faaliyet gösterdiği süreçte muhtelif platformlarda davranışlarına yansıtılmışlardır. Osmanlılık ideolojisinin etnik ve kültürel bağlar nedeniyle katılım sağladıkları Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti içerisindeki faaliyetlerine de yansımış olması, Meşrutiyet Dönemi'nden Mütareke Dönemi sonuna kadar Babanların bu hususta tutarlı bir çizgide ilerlediklerini göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ. DÜİT. 8/31//1-2, 2 Mart 1911).

BOA, DH. MKT. 2640/75/1-2, 26 Ekim 1908.

BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 (Sayfa 8/a).

Gazeteler

“Amerika Hey’eti Nezdinde Kürd Teâlî Cemiyeti”, *Zaman*, 5 Ağustos 1919.

“Amerika Hey’et-i Tahkikiyyesi Nezdinde”, *Türkçe İstanbul*, 5 Ağustos 1919.

“Amerika Sefârethânesinde İstimâ’ Olunanlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Ağustos 1919.

“Hikmed Baban Dün Vefat Etti”, *Tanin*, 12 Ocak 1946.

“Hikmed Baban Ruhuna Mevlid”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1950.

“İngiliz Muhibleri Cemiyetinden”, *Alemdâr*, 23 Mayıs 1919.

“İngiliz Muhibleri Cemiyeti”, *Alemdâr*, 25 Mayıs 1919.

“Kürdler Câmia-yı Osmaniyyeden Ayrılamaz”, *İleri*, 3 Mart 1920.

“Kürdlerin Sadâkati”, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1920.

“Şerif-Nubar İtilâfi”, *İkdâm*, 20 Şubat 1920.

“Üniversite Kadrosu Etrafında”. *Vakit*. 10 Kasım 1933.

“Vefat”, *Vakit*, 12 Ocak 1946.

“Yeni Irak Kabinesi Nasıl Teşkil Edildi”. *Vakit*. 26 Kasım 1931.

Telif ve Tetkik Eserler

Ahmad, Feroz. İttihat ve Terakki 1908-1914. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. İstanbul: Sabah Yayınları.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*. Ankara: Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları, 2010.

Altan, Bilal. “Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler”. Doktora Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi, 2017.

Arai, Masami. *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. çev. Tansel Demirel. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Atmaca, Metin. “Resistance to Centralisation in the Ottoman Periphery: the Kurdish Baban and Bohtan Emirates”. *Middle Eastern Studies*. 55/4 (2019): 519-539.

Atmaca, Metin, “Baban”. *Encyclopaedia of Islam*. 3: 19-21. Leiden/Hollanda: Brill Publishing, 2021.

Aydın, Cemal. “Gazeteci, Yazar ve Devlet Adamı Cihad Baban (1911-1984)”. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2022.

Baban, Cihad. “Hocam ve Amcam Şükrü Baban”. Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. 40/1-4 (1984): 6-8.

Babanzâde İsmail Hakkı, “Kürdler ve Kürdistan,” *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 5 Aralık 1908.

Çetinsaya, Gökhan. “II. Abdülhamid Dönemi’nde Kuzey Irak’ta Aşiret, Tarikat ve Siyaset”. *Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*. 7 (1999): 153- 168.

McDowal, David. *Modern Kürt Tarihi*. çev., Neşenur Domaniç. İstanbul: Doruk Yayınları, 2004.

Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Demirbaş, Bülent. *İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları, 1987.

Doğan, Mehmet. “Bir Osmanlı Kürdü Babanzâde Ahmed Naim Bey”. *Değirmen Edebiyat ve Düşünce Dergisi*. 24 (2011): 70-88.

Edmonds, C. J. *Kürtler, Türkler ve Araplar*. çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül. İstanbul: Avesta Yayınları, 2003.

Emin Fevzi. “Bedbaht Kürdistan”. *Kürdistan*. 13 (1919): 103-104.

Erişirgil, Emin. *İslamcı Bir Şairin Romanı*. haz. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.

Gülan, Aydın. “Babanzâde Mustafa Zihni Paşa ve ‘Tevsi-i Mezuniyet Yahud Kitab-ı İdaremizden Bir Sahife’ Adlı Eseri”. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*. 6 (2011): 109-128.

Gün, Fahrettin. *Babanzâde Ahmed Naîm Hayatı ve Eserleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

Güner, Zekâi. *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Hansu, Hüseyin. *Babanzâde Ahmed Naim*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı

Yayınları, 2018.

Helvacı, Perihan. “Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Cihat Baban”. Doktora Tezi. Galatasaray Üniversitesi, 2021.

Howard, Harry N., *The King-Crane Commission*, Beyrut, 1963.

Hut, Davut. “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1943)”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*. ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, İstanbul: Ordaf Yayınları, 2013: 101-122.

Izady, M. R. *Kürtler Bir El Kitabı*. çev. Cemal Atila. İstanbul: Doz Yayınları, 2013.

James Claudius, Rich. *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh*. vol. 1, London: 1836.

“Karayin Cenablarına”. *Kürdistan*. 13 (1919): 104.

Kaws Kaftan. *Baban, Botan, Soran 19. Yüzyıl Bölgesel Kısa Kürt Tarihi*. çev. Alihan Zerşati, Fuat Cemil. İstanbul: Nüjen Yayınları, 1996.

Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar*. çev. Türkan Yöney. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Keskintaş, Orhan. “II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılarının Milliyetçilik Tartışması: Babanzade Ahmet Naim Örneği”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (2020): 143-159.

Kılıç, Recep. “Babanzâde Ahmed Naîm’in Felsefî Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997): 297-339.

Kuran, Ahmed Bedevi. *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Kutlay, Naci. *İttihat Terakki ve Kürtler*. Ankara: Beybun Yayınları, 1992.

Mehmed Emin Zeki Bey. *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*. çev., M. Baban vd., Ankara: Özge Yayınları, 2005.

Muhammed Emin Zeki Beg. *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. çev., Vahdettin İnce vd., İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015.

Özdemir, Hüseyin. “Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in Penceresinden İttihad ve Terakki’nin Demokrasi Karnesi”. *Millî Mecmua*. 9 (2019): 67-74.

Özoğlu, Hakan. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan. İstanbul: Kitapyayinevi, 2009.

Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*. Cilt: 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Öztürk, Kurtuluş. *Babanzade Ahmed Naim (1872-1934)*, Türkiye’nin Birikimleri-1 İlahiyatçılar, Haz. İlke Yayıncılık, İstanbul 2013.

Ramsour, Ernest Edmondson. *Genç Türkler ve İttihat Terakki*. çev. Hacasan Yüncü. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.

Refik Hilmi, *Anılar*, İstanbul: Nüjen Yayıncılık, 1995.

Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Cilt: 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Sevgen, Nazmi. “Kürtler”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3/7 (1968): 57-61.

Sonyel, Salâhi R. *Kaygılı Yıllar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.

Strohmeier, Martin, Yalçın Heckmann, Lale. *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Şerefhan Bitlisi. Şerefname. çev., Abdullah Yegin. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2013.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.1.10.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*. Cilt: 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Yakıt, İsmail. “Babanzade Ahmet Naim’in Türkçülere Karşı Yazdığı ‘İslâm’da Da’vayı Kavmiyet’ Adlı Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Bir Fikir Hareketinin Yüzyılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu (7-9 Mayıs 2012)*. ed., Mustafa Özkan vd., İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, 2013: 389-410.

Yalçın, Hüseyin Cahit. *Tanıdıklarım*. haz. Göktürk Ömer Çakır. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

Yamulkizade Abdülaziz, “Girdî Seywan” *Jîn*, Sayı: 8, (1919): 10.

Yamulkizade Abdülaziz, “Kürdistan Tarihinden-Baban Hanedanı”, *Jîn*, Sayı: 9, (1919): 2-3.